

بررسی اندیشه مذهبی در فیلم‌های دینی سینمای برگمان

چکیده

سقوط معنویت و ارزش‌های دینی، جایگزینی ضد ارزش‌ها به جای ارزش‌ها و بی‌هویتی به جای بیگانه‌ستیزی از جمله دردهای خطرناکی هستند که انسانیت انسان را تهدید می‌کند. هویت و بحران دینی، در ابعاد مختلف از جمله نیازهای ضروری جامعه کنونی به شمار می‌رود که به شیوه‌های مختلف در آثار سینمایی مطرح شده است؛ «اینگمار برگمان» از بزرگ‌ترین کارگردان‌های سینمای معنا گر محسوب می‌شود. اندوه، اساسی‌ترین مسئله درونی همه شخصیت‌های آثار او است. وی در آثار خود دنیایی سرشار از رنج‌های روحانی و گاهی جسمانی ساخته است که در آن حتی کودکان هم گرفتار درد هستند. رنج‌هایی همچون تنهایی، از هم گسیختگی خانواده، پریشانی در نظام زناشویی و حتی درگیری‌های اخلاقی و... تمام شخصیت‌های او به شکل‌های مختلف به دنبال رهایی از زندان تنهایی درونی و اندوه جان‌کاه می‌باشند. این رهایی را یا در مرگ می‌بینند و یا در گرفتن دستان خدا. بدین گونه دو مقوله مرگ و نیستی و فرار از آن و حقیقت وجودی خدا و غیره به دیگر دردهای آدم‌های سینمای برگمان باید افزود. این‌ها همگی، بحران‌های دینی و روانی و اندیشه‌ای جاودانه بشر بوده است که برگمان با صراحت و با استادی بی‌بدیل خود در سینمایش عرضه داشته است.

اهداف پژوهش:

۱. واکاوی فیلم‌های دینی به عنوان یکی از رویکردهای هنری جدید.
۲. بررسی ایمان و تجربه دینی در آثار فیلم‌های دینی سینمای برگمان به عنوان یک سینماگر غربی.

سؤالات پژوهش:

۱. محور اصلی اندیشه‌های مذهبی در فیلم‌های دینی سینمای برگمان چیست؟
 ۲. ایمان و تجربه دینی در آثار فیلم‌های دینی برگمان با چه محتوایی بیان شده است؟
- کلیدواژه‌ها:** دین، بحران دینی، فیلم‌های دینی، اینگمار برگمان.

مقدمه

زمانی که انسان هویت خود را فراموش کرد، هدف نهایی خویش را نیز از یاد می برد. در نبرد داخلی بین عقل و نفس شکست می خورد و حقیقت خویش را از یاد می برد. در نتیجه استحقاق «بل هم أضلّ» می گردد. چون به هویت خود نمی رسد، به وحدت اندیشه و عمل نیز دست پیدا نمی کند. چنین انسانی در سه حوزه شناخت، کردار و گفتار دینی دچار ناسازگاری می شود. بدون تردید، هرگونه افراط و تفریط در سه امر مذکور انحراف از فطرت دینی را به دنبال خواهد داشت؛ به عبارت دیگر، عدم تعادل در احساس هویت، موجب احساس بحران در هویت دینی خواهد شد (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۴۸). مسئله بحران دینی یکی از مهم ترین مقوله هایی است که آدمی از دیرباز با آن دست به گریبان بوده است و باتوجه به شرایط زندگی و اعتقادی انسان معاصر این بحران ها دستخوش تغییر، تحول و تنوع در مفاهیم شده اند. ارنست اینگمار برگمان (۱۹۱۸-۲۰۰۷) کارگردان و نویسنده معاصر سوئدی فعالیت سینمایی خود را در سال ۱۹۴۵ با ساخت اثری به نام «بحران» آغاز کرد. او در ادامه، به آفرینش شاهکارهای سینمایی خویش پرداخت. درواقع با بهره گیری از دوربین به نگارش متونی فلسفی دست زد که معضلات بشر را به تصویر کشیده است.

مسئله و دغدغه همیشگی برگمان در آثار خود، ایمان، بی ایمانی، اندیشیدن به خدا، تردید و شک، وحشت، تنهایی، امید و نومیدی است. مؤلفه هایی همچون در جست و جوی خدا بودن، مرگ و دنیای بعد از مرگ، تنهایی، زندگی پر از مشقت و پناه جستن به خدایی که وجود دارد و حامی شخصیت های فیلم های برگمان، به نمایندگی از بشریت هست یا نیست؟ خدایی که در آثار برگمان به ظاهر خبری از حمایت هایش هم نیست، تقابل بین عشق های زمینی و عشق الهی، تقابل نگاه زمینی و آسمانی به همه مسائل از جمله روابط اجتماعی و مسائل روزمره مبتلا به بشر و بحران هایی از این دست، در فیلم های برگمان گاه به وضوح و بی پرده و گاه در هاله ای از ابهام های فلسفی و درون لقافه مشاهده می شود. خلاصه کلام این است که می توان دانست شاکله اصلی سینمای برگمان در محتوا، اندوه بشر است. رنج همه جانبه بشر که در چیستی و هستی چهار رکن اصلی خلاصه می شود؛ شناخت خدا، شناخت خود، زندگی و مرگ. با تفکر و پیگیری در سینمای برگمان در می یابیم که دیگر مقوله های دینی، اجتماعی، فلسفی و روان شناختی شخصیت ها نمودهایی از همین چهار عنصر هستند. تمام این موارد درهم تنیده شده و تماشاگر را با بحران های به ویژه دینی روبه رو می کند. آیا چه چیز درست است و چه چیز نادرست؟ آیا باید خدا را باور داشت؟ آیا مرگ را خدا تعیین می کند یا انسان به تنهایی برای سرنوشت محتوم خویش تصمیم می گیرد؟ اگر خدا وجود دارد، تکلیف رنج بشر چیست؟ اگر

خدایی هست، چرا برگزیده‌هایی همچون عیسی^(ع) و دیگر پیامبران و یا مردان خدا همچون کشیش‌ها و روحانیون ادیان مختلف با توجه به شهادت تاریخ، دچار رنج و سختی بوده‌اند؟ آیا انسان محکوم به زندگی مشقت‌بار در تمام طول تاریخ است؟ تکلیف دنیای بعد از مرگ چیست؟ چنین چالش‌هایی و بیش‌تر، دامن‌گیر انسان معاصر است که برگمان در فیلم‌های خود به خوبی این بحران‌ها و شک‌ها را برای مخاطبان به نمایش می‌گذارد و روشنگری می‌کند.

در رابطه با پیشینه این پژوهش باید گفت، در مورد بحران دینی پژوهش‌هایی انجام شده از جمله: اکبری (۱۳۸۷) در مقاله بحران هویت و هویت دینی ضمن تبیین مفهوم بحران هویت، هویت دینی، شاخص‌های بحران هویت، عناصر بحران‌ساز و هویت‌ساز به یک سری راهکارهای کلیدی در این باره اشاره می‌کند. مجتهد شبستری (۱۳۸۲) در مقاله چرا بحران دینی به وجود می‌آید به این نتیجه دست یافته است که با وقوع تحولات اجتماعی، آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی، اعمال و شعائر با دغدغه‌های درونی ناهماهنگ می‌شود و بحران رخ می‌نماید. دیمیتری کیت سیکیس (۱۳۷۲) در مقاله بحران دینی در عصر روسو معتقد است زوال مذهب در غرب، به دنبال ضربات ناشی از ارزش‌های تحمیلی رنسانس قرن پانزدهم، خلایی را موجب شد که غربی‌ها کوشیدند با ایدئولوژی‌ها و مذاهب بشر ساخته، آن را پر کنند. از نظر روسو این مذهب مدنی نمی‌تواند مسیحیت باشد؛ زیرا مسیحیت آن‌گونه که وی تحول آن را در غرب می‌دید، در نظام‌های حکومتی که میان قدرت سیاسی و قدرت مذهبی تقسیم شده بودند، رواج داشت. مقصود روسو از مذهب مدنی تشکیلات یک ایدئولوژی سیاسی با محتوای عرفانی بود. مذاهب ساخته دست بشر، هرگز مشکل بشریت را که در جست‌وجوی خدا می‌باشد، حل نمی‌کنند. مکاتب ایدئولوژیک، در نهایت امر دستاوردهای شیطان هستند که برای جهان ما، فاجعه به بار آورده‌اند. باتوجه به بررسی‌هایی که انجام شده مشخص شد تاکنون پژوهشی که در آن به بررسی بحران دینی در سینمای برگمان پرداخته باشد، صورت نگرفته است؛ از این‌رو ضرورت انجام این پژوهش احساس گردید. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است.

نتیجه‌گیری

گرایش به عشق و پرستش از جمله نیازهای فطری آدمی، است. فرد، جدا از هر نوع یادگیری، در درون خویش خدا را با تمایل به عبادت و بندگی احساس می‌کند. این احساس و تمایل، در اعمال و رفتار دینی وی آشکار می‌شود. چنین رابطه و نسبتی که بشر با دین پیدا می‌کند در مقوله هویت دینی تبیین می‌شود. این هویت به لحاظ ماهیت و محتوایی که دارد، انسان را از حیث گستره وجودی به اوصاف بی‌منتهای خداوند پیوند می‌زند؛ به همین دلیل از مهم‌ترین بُعد هویت به‌شمار می‌رود و نقش بسیار تعیین‌کننده در هویت‌یابی افراد دارد. تقویت این بُعد از هویت موجب دوام و قوام سایر ابعاد آن می‌شود و نیز چالش در این حوزه می‌تواند زمینه‌ساز بحران در سایر ابعاد هویت گردد. این ادعا در جوامعی که دین رکن اساسی اداره آن را مشخص می‌کند کاملاً صادق است؛ زیرا در جوامع دینی که مردم به تقویت

هویت دینی خویش بی‌توجه باشند، بی‌گمان ناهنجاری‌های اخلاقی و اجتماعی افراد در آن جامعه بیش‌تر خواهد شد. از این جهت پرداختن به مسئله هویت دینی و تبیین زوایای مختلف آن با رویکرد دینی، امری ضروری به‌نظر می‌رسد. دین و مسئله بحران دینی به شیوه‌های مختلف در آثار سینمایی برگمان آشکار شده است. اساسی‌ترین مسأله و بغرنج‌ترین بحرانی که در محتوای به‌ظاهر ساده اما پُرمغز و معنای فیلم‌های برگمان به چشم می‌خورد این است که شخصیت‌ها به دنبال خدای گم‌کرده خویش می‌گردند. چیستی و هستی خدا و اینکه چرا خدا در برابر اتفاقات، پلیدی‌ها، جنگ‌ها، و در نهایت رنج آدم‌ها سکوت کرده است و کاری نمی‌کند؟ به‌عبارت دیگر، هر شخصیتی در آثار برگمان از کودک تا پیر، زن و مرد، فرزانه و پریشان حال ... در تلاش هستند تا با ظن خود، خدا را بشناسند، درک کنند و چه بسا یار او شوند.

فهرست منابع و مآخذ

- آشوری، داریوش. (۱۳۷۵). چنین گفت زرتشت، تهران: آگاه.
- اسفندیاری، عبدالله. (۱۳۸۴). نامه‌های معنوی، درآمدی بر سینمای معناگرا، تهران: انتشارات بنیاد سینمایی فارابی.
- بارسوتی، کارترین ام و جانستن، رابرت کی. (۱۳۸۵). جست‌وجوی نگره‌های دینی در سینما؛ ۳۳ فیلم از سینمای دینی، مترجم: مهنار باقری، تهران: نشر بنیاد سینمایی فارابی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۶). غررالحکم و درر الکلم. مصطفی درایتی. قم: مرکز النشر التابع لمكتب الإعلام الإسلامی.
- تیلش، پل. (۱۳۸۷). شجاعت بودن، ترجمه مراد فرهاد پور.
- . (۱۳۹۸). الهیات فرهنگ، ترجمه مراد فرهاد پور و فضل الله پاکزاد.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۶). تفسیر انسان به انسان، چاپ سوم، قم: مرکز نشر اسراء.
- دورکیم، داوید امیل. (۱۳۸۲). صور ابتدایی حیات مذهبی، ترجمه نادر سالارزاده امیری و خدامراد فولادی، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- مجلسی، محمد باقر. (۱۹۸۳م)، بحار الأنوار. بیروت: انتشارات موسسه الوفا.
- محمدی، مجید. (۱۳۸۰). دین و ارتباطات، تهران: کویر.
- مددپور، محمد. (۱۳۸۳). دین و سینما، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- ملکیان، مصطفی. (۱۳۹۴). در رهگذر باد و نگهبان لاله، تهران: نگاه معاصر.
- مولوی، جلال‌الدین (۱۳۹۰). مثنوی معنوی، به تصحیح رینولد ا. نیکلسون، چاپ پنجم، تهران: هرمس.

یوسف‌زاده، حسن. (۱۳۹۰). نظم و انضباط اجتماعی، تهران: نشر پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

یوسف‌زاده، غلامرضا (۱۳۹۰). درآمدی بر ساختار روایت دینی، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.